

КУЛЬТУРНО-НАЦІОНАЛЬНА СКЛАДОВА ОСВІТИ

АНОТАЦІЯ

Освіта розглядається через призму культурно-історичних і національних особливостей. Аналізуються філософсько-педагогічні погляди Розанова, Зеньковського на принципи виховання і освіти в контексті соборності. Не дивлячись на відмінність в трактуванні ролі розуму, відчуттів, волі в освіті, російські релігійні філософи бачили в освіті засіб вирішення життєво важливих проблем.

Ключові слова: національна освіта, соціальне виховання, космічна педагогіка, соборність.

АННОТАЦИЯ

Образование рассматривается через призму культурно-исторических и национальных особенностей. Анализируются философско-педагогические взгляды Розанова, Зеньковского на принципы воспитания и образования в контексте соборности. Несмотря на различие в понимании роли разума, чувств, воли в образовании, русские религиозные философы видели в образовании средство решения жизненно важных проблем.

Ключевые слова: национальное образование, социальное воспитание, космическая педагогика, соборность.

SUMMARY

Education is considered through the prism of cultural, historical and national features. Rozanov's and Zenkovski's philosophical and pedagogical views on principles of upbringing and education in the context of unity, are being analyzed. Despite of difference between the ways of understanding the roles of wisdom, feelings, will in education, Russian religious philosophers perceived education as a solution of life's important issues.

Key words: national education, social upbringing, cosmic pedagogics, unity.

Актуальність. Історичність освіти потребує звернення до її національних особливостей, культурно-історичних і ціннісних аспектів. Завдання будь-якої нації полягає в тому, щоб, не втрачаючи своєрідності, творчо засвоювати загальнолюдський культурний зміст. Загальне не є механічною сумою частини або позбавлене індивідуальності ціле. «Загальне, як завдання, не виключає багатоманітності, але, навпаки, здійснюється у ньому. Поняття як предмет дії, а не як принцип пізнання і пояснення дійсності, нація приховує в собі людство, як вище своє завдання і виправдовування, оскільки лише в міру реалізації народом загальнолюдських цінностей, стає він індивідуальністю, яка посідає своє особливе незмінне місце в загальнолюдській культурі, тобто стає нацією» [1, с. 343]. Слід зазначити, що національна освіта не особливий вид освіти, а «просто якісна освіта», «добре поставлена мораль, наукова і художня освіта». Національна освіта передбачає, що вона ведеться на рідній мові, за виключенням тих випадків, коли мова того або іншого народу ще не сформувалась як літературна і коли немає висококваліфікованого викладацького корпусу. Національна освіта, таким чином не протистоїть загальнолюдському, але через освіту кожний народ долучається до всесвітньої культури.

Мета статті — розглянути особливості національної освіти в контексті ідей релігійно-філософської думки та інтуїтивно-ірраціонального начала в людині. Розуміння чужої культури — необхідна умова культурної самоідентифікації будь-якого народу. Долучення до всесвітньої культури стає можливим на основі культурної творчості різних народів, духовну зустріч з іншими, в якій проявляється своє власне «я». Освіта не

закінчується школою і університетом, але продовжується все життя і знаходить своє вираження у постійній самоосвіті. Оскільки самоосвіта пов'язана зі збільшенням ступеню свободи особистості, вона здійснюється в широкому полі культурного простору в процесі спілкування людей на основі загальної справи. У цьому сенсі інтереси «громадськості» не протистоять інтересам особистості, але служать їй необхідною умовою і доповненням. Істинна свобода не роз'єднує людей, оскільки «повідомляючи окремій людині єдність дій, робить її єдиною особистістю (індивідуальністю), разом з тим об'єднує окремих людей в колективну особистість громадського союзу, а в межах — в соборну особистість єдиного людства. Будучи началом об'єднання в окремому і малому, вона виявляється тим самим принципом єднання у великому і цілому». Слід пригадати характерну для російської філософської думки ідею про соборне людство як мету особистості і перспективу історичного розвитку, в реалізації яких освіта має фундаментальне значення. В сучасних концепціях філософії освіти втілені ідеї некласичного типу філософствування і разом з тим вона зберегла свою причетність до національної культури.

Сучасна західна цивілізація зруйнувала природну (космічну) цілісність людини. Еклектизм західної цивілізації, побудований на елементах греко-римської, містико-християнської культури і наукового знання додає еклектизм в освіту. Необхідно повернути в лоно освіти порушений сучасною школою принцип індивідуальності, який вимагає збереження в учні, навчальному матеріалі і у викладачеві неповторності. Цінність індивідуальності в її творчості, а тому творчий характер індивідуальної свідомості не вичерпується ні простим відображенням зовнішнього світу у відчутті і сприйнятті, ні раціональним мисленням, вона має вибірковий, особистісний, інтенціональний характер. Істинне виховання базується на глибоко індивідуальному переживанні, розумінні, на «досвіді серця», на «відчутному» пристрасному відношенні до світу [2, с. 22]. Лише таким чином досягається внутрішня культура людини, оскільки культурний той, хто носить в собі «культ», який «є внутрішня і особлива увага до чого-небудь — перевага одного перед рештою» [2, с. 29]. Особливо значущим для сучасного аналізу є принцип освіти — «принцип цілісності», який вимагає неперервності сприйняття, відсутності розірваності у знанні, художнього почуття, завдяки чому зберігається цілісність особистості і цілісність її сприйняття світу. Невід'ємною складовою «істинної освіти» є естетична освіта, яка на відміну від наукового, практичного знання і будь-яких інших поглядів відрізняється тим, що вона не дрібнить свій предмет і для неї будь-яка його частина має значення лише у відношенні до цілого, наскільки допомагає виявитись його красі і гармонії [2, с. 102]. Дана людині від природи здатність до естетичного сприйняття обумовлює те, що «кожний у відношенні до себе самого і у відношенні до нього інших, будь-який безпосередньо близький є незмінно несвідомий художник-вихователь» [2, с. 102].

Культури минулих століть не вичерпали себе, не втратили свого значення для життя людини. Вони всі існують сьогодні в якості культурного поля, де кожний може і повинен здійснювати свій вільний вибір, на що наголошує теорія культурно-історичних типів М.Я. Данилевського. Важливим є «принцип єдності типу», тобто «враження повинні йти з джерела певної історичної культури (християнства, або класичної старовини, або науки), де всі вони розвиваються, взаємодіючи одна з одною» [2, с. 100]. Мова йде про визнання принципу історичного характеру будь-якої культури. Як неможливе «створення людини поза духом своєї культури, синтетично зібраної з елементів всіх цивілізацій», так досить штучною є ідея освіти, яка синтезує основні досягнення трьох основних культур: античної, християнської і сучасної — наукової [2, с. 23-24]. Для реалізації принципу «єдності» типу школа повинна розвивати в людині «свідомість», суть якої «у вільному охопленні розумовим поглядом різних світів, у повній відповіді собі, що саме залишаєш і що шукаєш, коли переходиш із одного в інший» [2, с. 42]. Штучному вихованню, яке базується на «ідеї штучної людини», утвореної поза природних історичних сил і поза будь-якої віри свого віку і народу [3, с. 85-86], Розанов протиставляє «природне», яке виходить із того що людина є завжди «продукт природних породжених сил будь-якого народу і безпосередніх споглядань

своєї епохи» [2, с. 85-86]. Мова йде про культуроподібність освіти, яка прививає любов до свого народу і своєї батьківщини, утверджуючи тим самим в освіті принципи народності і патріотизму.

Розглядаючи три типи освіти, які відповідають трьом типам культури, Розанов приходиться до висновку, що для школи найбільш прийнятним є класична освіта, але, якщо вона буде відповідати трьом вищевикладеним принципам. Він не заперечує значення науки, але розглядає її як «справу складну і усамітнену», інтерес до якої може виникнути в університетах. Дух «християнського спіритуалізму» адекватно передають лише духовні навчальні заклади, починаючи з церковної школи. Але оскільки шкільна освіта носить світський характер, найбільш прийнятна класична освіта, якій властива «ідея пластичного виховання» і «ідея художньої закінченості» і яка може «всебічно і глибоко пробудити всі сили» юнацтва, розвивати «благородну мрійливість» і «досконалу зрілість в судженнях» [2, с. 188]. Користь класичної освіти В. Розанов вбачає не у вихованні в душі преклоніння перед античністю, не в знанні стародавніх мов, а в тій силі, з якою класика впливає на розвиток естетичних почуттів, художньої уяви. В ньому говорить не лише літературний критик і письменник, але і людина нових віянь в класичній літературі, для якої естетичне виховання стає самоцінним.

Складність і напруженість у соціально-політичному житті першої половини ХХ століття продемонструвала вузькість і обмеженість сучасної культури і поставила перед людством питання про необхідність розвитку «космічної культури», яка здатна вивести її із тупика. Космос слід трактувати у значенні творчості, гармонійності, «цілісної єдності вселенського життя», яке передбачає наявність в ньому «певного історичного порядку».

Якщо основою індивідуального виховання є єдність життя і людської індивідуальності, основою соціального виховання — природна єдність життя особистості з оточуючим її суспільством, то наявність космічного порядку передбачає розробку принципів космічного виховання, основою якого є «природна єдність життя виховуваної особистості з життям всього безмежного космосу» [4, с. 203]. Космічна педагогіка покликана виробити цілі і принципи, методи і прийоми космічного виховання, суть якого в тому, щоб «довести виховання до свідомості спільності свого життя з життям космічним, до свідомості того, що зі всім космосом складає одне єдине нероздільне ціле, яке розвивається в певному напрямку, і що він, хоче цього чи не хоче, так або інакше, приймає ту або іншу участь в цьому процесі розвитку космічного життя» [4, с. 202]. Деструктивний характер соціуму породжує в філософсько-педагогічній думці спробу перенесення порядку за межі соціального буття, де можлива реалізація ідеалу гармонізації індивідуального і загальнолюдського.

З педагогічної точки зору важливу виховну роль у розвитку творчих сил особистості відіграє сім'я. Проте, не дивлячись на першочергову значущість сімейного виховання, у сучасній культурі воно відчуває складність, пов'язану з такими явищами, як винесення трудової діяльності за межі сім'ї, урбанізація, яка відриває сім'ю від природи і емансипація жінки, яка включена в сферу суспільної праці. Саме школа може стати тим виховним середовищем, яке до певної міри заповнить недолік сімейного виховання.

Зеньковський в своїй педагогічній концепції виходить з розуміння особистості як складної ієрархічної структури, метафізичним центром якої є позаемпірична «іраціональна глибина душі», яка виступає основою неповторної індивідуальності дитини, джерелом її вільного, творчого «я» і знаходить своє вираження в формі спонтанної емоційної активності. Над цим позаемпіричним іраціональним центром в міру дорослішання і в процесі виховання надбудовується і посилює свої позиції воля і інтелект, утворюючи «емпіричну особистість» дитини як об'єктивацію позаемпіричних сил. «Таємниця нашої індивідуальності, — пише Зеньковський, — ніколи в достатній мірі не розкривається у житті, навіть тих, чия індивідуальність досягає, здавалось би, повного свого розкриття і розквіту, ми не можемо не відчувати того, що їх особистість не вичерпала себе, що в темній глибині її приховуються ще нові сили. Особистість завжди глибше свого емпіричного вираження, її

життя є безперервний рух вперед, безперервний пошук більш повного і адекватного свого вираження [5, с. 283-284].

Не дивлячись на релігійну трактовку особистості, ідеї Зеньковського виявляються близькими до ідей «філософії життя», оскільки людина у нього постає як незакінчена, не дана і не задана істота, відкрита нескінченним перспективам духовного розвитку, здатна до нових рухів, нових установок і нових сил.

Фундаментальною установкою шкільної освіти повинен виступати, на думку Зеньковського, «етичний плюралізм», «смысл якого в тому, що етичний ідеал — не один для всіх, а для кожної індивідуальності є свій ідеал, і, звичайно, свій шлях до нього» [6, с. 57]. Оскільки індивідуальний розвиток характеризується аритмією, тобто нерівномірним розвитком різних функцій, їх взаємного гальмування, боротьби, наповнений дисонансами, ідея гармонійного розвитку особистості неприйнятна для педагогіки.

Центром особистості є емоційна сфера, призначення педагогічної діяльності в сприянні розвитку душі дитини як основи її індивідуальності і джерела творчої енергії.

Критикуючи педагогічний інтелектуалізм, який знайшов своє вираження в етичному інтелектуалізмі від Сократа до Канта, у прагненні просвітників створити за допомогою виховання «нову породу людей», в концепції виховального навчання Гербарта і його послідовників, Зеньковський не заперечує необхідність розвитку волі та інтелекту педагогічними засобами, оскільки в міру дорослішання посилюється значення раціонального начала в людині і свідомість стає справжньою зброєю доступної для людини творчості, істинною сферою доступної для неї свободи. Навчаюче виховання, на думку Зеньковського, приводить до того, що процес навчання «забезпечує творчі пориви», нівелює особистість, підпорядковуючи її шаблону, веде до однобічного розвитку, придушує в дітях індивідуальну творчу основу. Філософсько-педагогічні погляди Зеньковського оформились в еміграції, тобто поза безпосереднім впливом національної культури, залишаючи мислителю в якості ідейного опору православ'я. Проте, не зважаючи на релігійний характер філософсько-педагогічних ідей Зеньковського, його розуміння особистості у певній мірі можна розглядати в дусі релігійного екзистенціалізму М.О. Бердяєва, який мислив свободу як злиття з Богом шляхом подолання людських пут, які накладає на нього природа, суспільство і історія, тобто культура [7, с. 355].

Аналіз основних напрямків філософської і педагогічної думки кінця ХІХ-початку ХХ ст. свідчить про те, що відбувається переорієнтація з принципів класичного типу раціональності на некласичні. Мова іде про феноменологічну інтерпретацію досвіду і про пошук методів дослідження, адекватних тій або іншій сфері пізнання, про посилення ролі науки в розвитку світогляду і прагнення надати педагогіці статус наукової дисципліни, про утвердження людської суб'єктивності, що потягло за собою введення ціннісної проблематики в тканину філософських і педагогічних пошуків як основи утвердження цінності особистості, про визнання в ній поряд з раціональним началом ірраціонального як основи здатності до творчості.

Як національно-культурне явище, російська релігійна філософія зберегла орієнтацію на трансцендентне, що було обумовлене стабільними позиціями міфологічно-релігійного світосприйняття. Релігійне виховання укріпило свої позиції в освіті, але воно було далеким від традиційного, орієнтованого на засвоєння основ православ'я. Божественне в рамках релігійного оновлення нерідко трактувалось як творчий, космічний принцип, який забезпечував цілісність буття, як не тільки втілення Добра, але і Краси світу. Релігійно-космічні ідеї свідчили не лише про прагнення надати нове дихання однозначному обрядовому православ'ю, наситити його сенсожиттєвою антропологічною тематикою, але і про інерцію ідеалів колективізму, соборності, які відображають залежність людини від соціального цілого.

Разом з тим, набравши сили персоналізм привніс в релігійний світогляд особистого Бога, що свідчить про поглиблення процесу індивідуалізації. Але при цьому збереглись не

лише переконання у вищій правоті загальнолюдського, з яким слід порівнювати національні та індивідуальні інтереси.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гессен С.И. Основы педагогики. Введение в прикладную философию: учебное пособие для вузов / С.И. Гессен — М.: Школа-пресс, 1995. — 447с.
2. Розанов В.В. Сумерки просвещения / Составитель В.Н.Щербаков. — М. Педагогика, 1990. — 624с.
3. Розанов В.В. Семья и жизнь // Сочинения в 2 т. / В.В. Розанов — М.: Правда, 1990. — Т. 1. — С. 207 - 245.
4. Вентцель К.Н. Проблема космического воспитания // Свободное воспитание: Хрестоматия / сост. Г.Б. Корнетов. — М.: РОУ, 1995. — С. 198 - 203.
5. Зеньковский В.В. Психология детства. Учебное пособие для вузов. / В.В. Зеньковский — Екатеринбург: Деловая книга, 1995. — 347с.
6. Зеньковский В.В. Педагогика. Перевод. / В.В. Зеньковский — М.: Издательство Православного Свято-Тихоновского богословского института. 1996. — 153с. — (Лекции профессоров Свято-Сергиевского православного института в Париже).
7. Бердяев Н.А. О назначении человека. Сборник / Н.А. Бердяев — М.: Республика, 1993. — 382с. (Библиотека этической мысли).